

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ ΔΑΠΕΔΟΥ ΣΤΗ ΣΑΜΟ

Κατερίνα Αθηνάϊτου
Νικολίτσα Ζαχαροπούλου

Συντηρήτριες Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης Τ.Ε.Ι. Αθήνας

Εισαγωγή

Το 1983, στην πλαγιά του λόφου της Σηλιανής, επάνω από το Πυθαγόρειο της νήσου Σάμου, ανακαλύφθηκαν σημαντικά λείψανα μεγάλου κτηριακού συγκροτήματος των ελληνιστικών χρόνων. Ακολούθησε συστηματική ανασκαφή, η οποία έφερε στο φως δύο χώρους που καλύπτονται με ψηφιδωτά δάπεδα εξαιρετικής τέχνης. Το πρώτο δάπεδο είναι διακοσμημένο με ψηφιδωτό γρυπολεόντων (εικ. 1), δηλαδή σπείρες ή οποιεσδήποτε απολιθώνουν σε μορφές γρυπολεόντων και περιβάλλουν το ψηφιδωτό σε ορθογώνιο σχήμα, διαστάσεων 9,50 x 7,00 μ. Το δεύτερο δάπεδο διακοσμείται με ψηφιδωτό βλαστόσπειρας, επίσης σε ορθογώνιο σχήμα, διαστάσεων 5,62 x 5,18 μ. Και στα δύο ψηφιδωτά έχει διαπιστωθεί η ίδια τεχνική κατασκευής.

Τεχνική κατασκευής

Σχετικά με την κατασκευή ψηφιδωτών, γνωρίζουμε ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος της Ελληνιστικής περιόδου ένας καλλιτέχνης ανέλαβε μόνος του εξ ολοκλήρου την κατασκευή ενός ψηφιδωτού, ενώ κατά το τέλος της περιόδου αυτής την όλη κατασκευή ανέλαμβαναν τρεις εξειδικευμένοι τεχνίτες. Ο καθένας από αυτούς είχε μια ιδιαίτερη ονομασία, ενδεικτική της ειδικότητάς του, η οποία και επικρατεί με λατινικούς όρους μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Ελλάδας.

Έτσι, ο *pictor imaginarius* ήταν ο ζωγράφος που σχεδίαζε το ψηφιδωτό και σημείωνε τα χρώματα που θα χρησιμοποιούσε ο ψηφοθέτης. Κατόπιν, το σχέδιο μεταφερόταν στην επιφάνεια την οποία θα διακοσμούσε το ψηφιδωτό δάπεδο, σε σμίκρυνση ή σε μεγέθυνση, σε αραιώση ή πύκνωση του θέματος, σύμφωνα με τις "ανάγκες" της επιφάνειας. Την εργασία αυτή εκτελούσε ο *pictor parietarius*. Συχνά, εκτός από το περίγραμμα του θέματος, χρωματιζέ η χάραξη το υπόστρωμα, επάνω στο οποίο ο επόμενος τεχνίτης θα τοποθετούσε τις ψηφίδες. Τέλος, ο

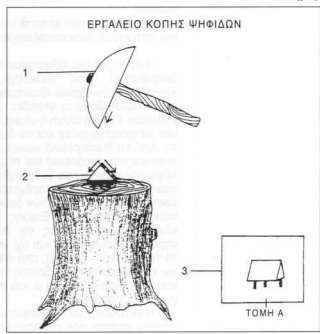
ψηφοθέτης, ο *tesselarius* –καλλιτέχνης ή λαϊκός τεχνίτης– εκτελούσε την ψηφοθέτηση του δαπέδου.

Το ψηφιδωτό με τους "γρυπολέοντες", ως σύνθεση, χρώμα, κατασκευή και υλικά, δείχνει ξεκάθαρα ότι ο ή οι καλλιτέχνες-ψηφοθέτες γνώριζαν την τέχνη αυτή όσο ελάχιστα την εποχή τους. Η τόσο όρτια εκτέλεση στην ταϊνία που κοσμείται με τους γρυπολέοντες (εικ. 2) πιθανώς πραγματοποιήθηκε από τον ίδιο το ζωγράφο του έργου (τον *pictor imaginarius*). Ο ψηφοθέτης ήταν σίγουρα καλός γνώστης των χρωμάτων και σπουδαίος καλλιτέχνης. Η ασύλληπτη μελέτη του σχεδίου και του χρώματος, το πέρασμα της φωτισκίας από το ένα χρώμα στο άλλο, οι τονικές διαβαθμίσεις από το βαθύ στο ανοιχτό συνδέονται τόσο αρμονικά ώστε το καλλιτέχνημα να μοιάζει με ζωγραφικό έργο.

Για την κατασκευή του ψηφιδωτού χρειαζόταν ένα προπαρασκευαστικό σχέδιο. Σ' ένα καταστραμμένο μέρος του δαπέδου (εικ. 3) μπορούμε να δούμε τμήμα από το προπαρασκευαστικό σχέδιο, που έχει αποτυπωθεί με ακρίβεια επάνω σε στρώμα πολύ σκληρού κονιάματος. Πρόκειται για

έναν άβακα, του οποίου το πλάτος της βάσης είναι ίσο με το πλάτος των ταϊνιών του μαιάνδρου. Αυτές οι ταϊνίες ορίζονται με μολύβδινα ελασματα, την ύπαρξη των οποίων βλέπουμε χάρη στα τμήματά τους που είναι σφηνωμένα στο κονίαμα (εικ. 4). Εμφανίζονται στις παραστάσεις και στα φυτικά μοτίβα, αλλά μόνο κατά μήκος των κυρίων γραμμών της σύνθεσης (σε όλο το μή-

1. Σιδερένιο εργαλείο κοπής ψηφιδών, βάρος 700-1000 γρ.
2. Σιδερένιο σπάχος τριγωνικής διατομής ώστε να εκτινάσσονται οι δυνάμεις που ασκούνται κατά την κοπή της ψηφίδας, τοποθετημένο σε στέρεη και ελαστική βάση, εδώ σε κορμό δέντρου.
3. Πλάγιο όψη σιδερένιου ατελέχους.

κος της καμπύλης των σπειρών και όχι μόνο στις μορφές των γρυπών). Ακόμη εμφανίζονται στα γεωμετρικά μοτίβα των οποίων σχεδιάζουν το περίγραμμα, όπως και σε όλο το μήκος των μονόχρωμων ταινιών.

Έτσι, λοιπόν, ο ψηφοθέτης χρησιμοποιεί ως οδηγό αυτή την τεχνική για την τοποθέτηση των ψηφίδων. Για την τοποθέτηση όμως των μολύβδινων ελασμάτων στο κονίαμα χρειάζονται κάποια προεργασία, η οποία ήταν η ακόλουθη:

Αμέσως μετά το άπλωμα του δεύτερου στρώματος κονιάματος, στο υπόστρωμα που είναι και το πιο ανθεκτικό, και όσο ακόμα το κονίαμα ήταν φρέσκο, σφηνώνονταν μέσα τα μολύβδινα ελάσματα χρησιμοποιώντας τις γραμμές του προσχεδίου που αντιστοιχούσε στο μοτίβο¹. Ύστερα, απλωνόταν ακόμη ένα στρώμα, μέσα στο οποίο εμφυτεύονταν ψηφίδες. Αυτό το στρώμα έκρυβε το προσχέδιο, αλλά τα ελάσματα παρέμεναν ορατά και χρησιμοποιεμένα, με τη σειρά τους, ως οδηγό για την τοποθέτηση των ψηφίδων. Δημιουργόταν, δηλαδή, ένα είδος καναλιού που το γέμιζαν με κονίαμα, και μετά έκαναν σ' αυτό την ψηφοθέτηση. Η χρήση των μολύβδινων ελασμάτων εξηγεί τις τελείες ευθείες, τα περιγράμματα, όπως επίσης και την τόσο άρτια τοποθέτηση μικρών ψηφίδων, που σε καμιά άλλη περίπτωση δεν θα μπορούσαν να τις ελέγξουν ως προς τη φορά τους. Στο τελευταίο στρώμα του κονιάματος, το οποίο ήταν το πιο λεπτόκοκο και έκρυβε τα μολύβδινα ελάσματα, γινόταν περιστασιακά και προσθήκη χρώματος, γαλάζιου ή κόκκινου αντίστοιχα (εικ. 5, 6), έτσι ώστε να καλυφθούν οι αρμίοι των ψηφίδων και να δώσουν μια εντύπωση περισσότερο ζωγραφική.

Το υπόστρωμα του ψηφιδωτού αποτελείται από τρία στρώματα, που είναι (από κάτω προς τα πάνω):

- ένα στρώμα με θραύσματα λίθων,
- ένα στρώμα με κονίαμα πολύ σκληρό - στο οποίο είναι σχεδιασμένο το προσχέδιο και έχουν σφηνωθεί τα μολύβδινα ελάσματα-, και κατόπιν,
- ένα στρώμα πολύ λεπτού κονιάματος (πεπάλη), στο οποίο είναι τοποθετημένες οι ψηφίδες.

Η σύνθεση του τελευταίου στρώματος είναι διαφορετική στις διακοσμημένες ταινίες. Χρειάζονται συνδεδετικό ιδιαίτερης ποιότητας για να συγκρατηθούν οι ψηφίδες μικρότερων διαστάσεων. Αυτή η αλλαγή υλικού, εξάλλου, πιθανόν να αντιστοιχούσε και σε διαφορετικό τεχνίτη. Από τα διαφορετικά κονιάματα (μεταξύ φόντου και παραστάσεων) και τη μη συνοχή τους, λόγω του χρόνου που μεσολάβησε κατά την κατασκευή του καθενός, παρέχεται και ένα νέο κατασκευαστικό στοιχείο των διακοσμημένων ταινιών στο εργαστήριο. Επίσης, οι παραστάσεις είναι κατασκευασμένες σε δύο διαφορετικά στρώματα κονιάματος και όχι σε ένα, όπως αυτό του φόντου, δηλαδή, από κάτω προς τα πάνω κατασκευάστηκαν βάσεις από κονίαμα μήκους περίπου 0,50-1,00 μ. και πλάτους, όσο είναι οι παραστάσεις.

Η εκτέλεση των διακοσμημένων ψηφιδωτών ταινιών γινόταν στο εργαστήριο, σε μικρά τμή-

ματα νωπού κονιάματος. Κατόπιν μεταφέρονταν στο χώρο τον οποίο θα διακοσμούσαν και τοποθετούνταν επάνω σε υπόστρωμα νωπού κονιάματος. Τέλος, γινόταν και η ψηφοθέτηση των μονόχρωμων ταινιών και του φόντου in situ.

Τη διαδικασία αυτή πραγματοποιούσαν συνήθως ένας ή περισσότεροι απλοί τεχνίτες. Τα υλικά που χρησιμοποιούνταν για τις ψηφίδες μεταφέρονταν στο εργαστήριο σε λεπτές πλάκες πάχους μέχρι 0,005 μ. και κόβονταν στο επιθυμητό σχήμα με τη βοήθεια "δίκοπου σκέπαρνού" πάνω στον "δίκοπο ακίωνα" (σχέδ. 1, 2, 3).

Οι ψηφίδες που έχουν χρησιμοποιηθεί στο δάπεδο είναι από πετρώματα (μάρμαρα, ασβεστόλιθο), από ψημηνή άργιλο (τερακότα), από υαλόμαζα και από μαλακή άργιλο, των οποίων η αρχική άνω επιφάνεια έχει γαθεί, όπως αποδεικνύεται από τη σύγκριση ύψους με το κονίαμα που τις περιβάλλει (εικ. 7).

- Το πάχος των ψηφίδων κυμαίνεται:
- Στην ταινία με τους γρυπολέοντες, από 0,001 - 0,003 μ.
 - Στις μονόχρωμες ταινίες και το φόντο, από 0,001 - 0,008 μ.
 - Στο διάδρομο, από 0,03 - 0,04 μ.

Στην ταινία που είναι διακοσμημένη με τους γρύπτες, ο ψηφιδογράφος χρησιμοποιούσε άλλοτε την opus tessellatum² και άλλοτε την opus vermiculatum³, ανάλογα με το βαθμό ακριβείας που ήθελε να επιτύχει στο σχέδιο. Η υπόλοιπη ψηφοθέτηση έχει γίνει με opus tessellatum.

Οι ψηφίδες με χρώμα κυανόμαυρο, κυανό-τεφρο, κίτρινο, καστανό και βιολετί είναι από μάρμαρο σε πολλές αποχρώσεις. Οι λευκές ψηφίδες του κάμπου αποτελούνται από ασβεστολιθικό πέτρωμα. Για τα χρώματα που δεν υπήρχαν ανάμεσα στα φυσικά υλικά, ο καλλιτέχνης χρησιμοποίησε τεχνητές ψηφίδες. Έτσι, για το κόκκινο χρησιμοποιήθηκε ψηφίδες από ψημηνή άργιλο (τερακότα) (εικ. 6), ενώ για το μπλε και το πράσινο ψηφίδες από υαλόμαζα.

Οι ψηφίδες των οποίων η αρχική επιφάνεια λείπει (εικ. 7) περιβάλλονται από κονίαμα, το οποίο πολύ συχνά είναι χρωματισμένο γαλάζιο. Το χρώμα στο κονίαμα είχε σκοπό να καλύψει όσο το δυνατόν περισσότερο τα κενά μεταξύ των ψηφίδων και μας δείχνει το χρώμα που πρέπει να είχαν αυτές. Γράγεται, εάν παρατηρήσει κανείς το ψηφιδωτό, βλέπει ότι το κόκκινο κονίαμα έχει χρησιμοποιηθεί σε περιοχές όπου υπάρχουν κόκκινες ψηφίδες, ενώ το γαλάζιο περιβάλλει τις ψηφίδες κυανόμαυρου χρώματος. Επιπλέον, από το υλικό και το χρώμα τους, οι ψηφίδες αυτές δεν μπορούν να παρομοιαστούν ούτε με τις πέτρινες, ούτε με τις γυάλινες, αλλά ούτε και με τις οπτικές πηλινες. Αποτελούνται από μαλακή άργιλο, η οποία χαράζεται με το νύχι. Στο ψηφιδωτό δάπεδο, όμως, δεν σώζεται καμία ψηφίδα ακεραία ώστε να μπορούσαμε να αναλύσουμε την επιφάνειά της. Πιθανότατα ήταν καλυμμένες με στρώμα πορσελάνης, που θα τους προσέδιδε το ανοικτό μπλε και πράσινο χρώμα, που χαρακτηρίζει και το υλικό της φαγεντιανής. Έτσι, λοιπόν, από τις διάφορες παρατηρήσεις που έχουν γίνει, φαίνεται βέβαιο ότι οι ψηφιδογράφοι της εποχής εκείνης χρησιμοποιούσαν και ψηφίδες φαγεντια-

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

1. Ψηφιδωτό "γρπολεόντων", το οποίο αποτελείται από πολλαπλές ταινίες ποικίλων χρωμάτων και μοτίβων.

2. Λεπτομέρεια από την ταινία απαρομοιάζοντου, οι άκρες του οποίου αποκόλλουν σε μαρμές γρπολεόντων.

3. Υπόστρωμα ψηφιδωτού από την ανατολική πλευρά, όπου παρατηρείται το προπαρασκευαστικό σχέδιο και τα μολύβδινα ελάσματα.

4. Δείγμα υποστρώματος όπου είναι σφηνωμένες οι ταινίες μολύβδου.

5. Μπλε και κόκκινο χρωματισμένο κονίαμα, το οποίο ούζεται στη χρήση και στα αφέτη των γρπολεόντων αντίσταχα.

6. Κόκκινη ταινία, στην οποία σώζονται ίχνη κόκκινου χρωματισμένου κονιάματος. Ψηφίδες από οπτή άργιλο (terracotta).

7. Ψηφίδες, των οποίων η αρχική επιφάνεια λείπει και περιβάλλονται από μπλε χρωματισμένο κονίαμα.

8. Λεπτομέρεια από το πλαίσιο κυκλικού διάσφουρου στο αίθριο της οικίας των Δελφικών στη Δέλα.

9. Ταινία διακοσμημένη με "βλαστοπέτρα", από το ψηφιδωτό του χώρου 1.

10. Ταινία διακοσμημένη με "γρπολεόντες", από το ψηφιδωτό του χώρου 2.

11. Ακανθός, σχηματισμένος στις τέσσερις γωνίες του ψηφιδωτού με βλαστόσπειρα.

νής ανοιχτές γαλάζιες και πράσινες, για ν' αποκτήσουν έτσι χρώματα που δεν έβρισκαν στην πέτρα ούτε στην υαλόμαζα. Πάντως, η φαγεντιανή ήταν πολύ γνωστή από παλιά στην Εγγύς Ανατολή και στην Αίγυπτο, όχι μόνο στη κεραμική, αλλά και στην αρχιτεκτονική διακόσμηση.

Η χρήση της φαγεντιανής, που είναι πολύ εύθραυστη, κυρίως στα δάπεδα, δεν διήρκεσε παρά μερικούς αιώνες και η καταστροφή της επιφάνειας των ψηφιδιών εστιγεί γιατί δεν έχει ακόμα μελετηθεί η τεχνική αυτή.

Η επικρατούσα τεχνική, δηλαδή η ανάμειξη ποιτήτων των ψηφιδιών φαγεντιανής με μερικές ψηφίδες από υαλόμαζα, που ανήκουν στην ίδια χρωματική γκάμα αλλά ήταν γενικά πιο σκουρές, επέτρεπε στον ψηφιδωτή να προσθέσει μερικές "πινελιές" διαφορετικές, όπως στη ζωγραφική. Δημιουργούσε έτσι μια εντύπωση "placentalism" (πουαντισμός) για να ζωρέψει την πολύ επίπεδη εντύπωση αυτών των ζωνών ή να σπάσει την ομοιογένεια του χρώματος, τονίζοντας τις έγχρωμες προσθήκες.

Ομοιότητες με άλλα έργα

Οι σπείρες που φέρουν τις κατά κρόταφον προτομές γρυπών αποτελούν το πιο αξιόλογο διακοσμητικό στοιχείο του ψηφιδωτού. Πρόκειται για σπάνιο σχέδιο, του οποίου το μόνο μέχρι σήμερα γνωστό αντίστοιχο βρίσκεται στη Δήλο (εικ. 8) (πλαίσιο κυκλικού διαγράμμου στο αίθριο της οικίας των Δελφινιών). Οι απλές σπείρες αποτελούν μοτίβο πολύ κοινό, ίσως το πιο συχνά απαντώμενο στα ψηφιδωτά της κλασικής και της ελληνιστικής εποχής.

Όμως εδώ, όπως και στη Δήλο, η ιδιαιτερότητα του σχεδίου έγκειται στο γεγονός ότι οι άκρες των σπειρών καταλήγουν σε κεφαλές γρυπών. Στο ψηφιδωτό της Σάμου δεν υπάρχει η εναλλαγή των λεοντομορφών και των πτηνομορφών γρυπών, όπως στην περίπτωση της Δήλου.

Στην οικία των Δελφινιών στη Δήλο, το μοτίβο των σπειρών που είναι διακοσμημένες με γρύπες έχει μικρότερες διαστάσεις από αυτό της Σάμου – το σύνολο της ταινίας έχει πλάτος 0,22 μ., ενώ της Σάμου 0,42 μ. Το βάθος είναι μονόχρωμο και οι προτομές φέρουν περιλαίμιο από φύλλα. Από τη μία και από την άλλη μεριά αυτού του περιλαΐμιου το σχήμα είναι όπως στη Σάμο: μια λευκή σπείρα, ο σγκος της οποίας αποδίδεται με ανοιχτόχρωμες αποχρώσεις.

Το ψηφιδωτό με θέμα τη "βλαστόσπειρα" (εικ. 9), που βρίσκεται στο χώρο 1 του κτηρια-

κού συγκροτήματος, κατασκευάστηκε προφανώς από τον ίδιο καλλιτέχνη που φιλοτέχνησε το ψηφιδωτό με τους γρυπολέονες. Και στα δύο ψηφιδωτά έχει διαπιστωθεί η ίδια τεχνική κατασκευής, δηλαδή ο καλλιτέχνης χρησιμοποίησε μικρές ψηφίδες (από πέτρα, πηλό, υαλόμαζα, φαγεντιανή), χρωματιστό κόνιαμα και μολύβδινα ελάσματα) στις ταινίες και στο εσωτερικό των σχεδίων. Η μόνη διαφορά βρίσκεται στη διακόσμηση της θεματολογίας – σπείρες διακοσμημένες με άνθη και γεωμετρικά σχήματα διακοσμημένα με ποικίλους τρόπους.

Ο κεντρικός διάχωρος, ο οποίος αποτελείται από μονόχρωμες λευκές ψηφίδες, πλαισιώνεται από πολλές επάλληλες σειρές ταινιών, άλλες μονόχρωμες και άλλες διακοσμημένες. Οι ταινίες έχουν οι αυτές θέματα ίδια με αυτά του ψηφιδωτού των γρυπολεόντων: δηλαδή, μια πρώτη ταινία είναι διακοσμημένη με φύλλα ακανθός και τριφυλλόσχημα άνθη (εικ. 9, 10). Στις 4 γωνίες, από μια ακάνθα με σπείρες φυλλοφόρες ξεκινά βλαστόσπειρα, οι έλικες της οποίας συγκλίνουν στο μέσο των πλευρών (εικ. 11, 12). Στη δεύτερη ταινία παρατηρούμε σπείρα διακοσμημένη με επάλληλες σειρές φυλλοειδών και γεωμετρικών κοσμημάτων (εικ. 13, 14). Σ' αυτή την ταινία έχουμε διάφορα κοσμήματα, όπως δακτυλοειδή, ρομβοειδή, προοπτικά παραλληλεπίπεδα κ. ά.

Το ψηφιδωτό των γρυπών και εκείνο της βλαστόσπειρας παρουσιάζουν ανάλογο σύνθεση. Και στις δύο περιπτώσεις βλέπουμε, ξεκινώντας από την έξω πλευρά, μια λευκή ταινία, και κατόπιν μια ταινία-πλαίσιο –κόκκινη και στα δύο ψηφιδωτά–, την οποία ακολουθεί μια ταινία λευκή, πιο πλατιά. Και στις δύο περιπτώσεις, το βάθος του τάπητα είναι λευκό και ο κεντρικός διά-

12. Ακανθός, στραμμένος προς το εξωτερικό του δαπέδου. Βρίσκεται στις τέσσερις γωνίες του ψηφιδωτού με τους γρυπολέοντες.

χωρος ακόσμητος. Εμφανής είναι η προσπάθεια του ψηφιδογράφου για την απόδοση των όγκων στις διακοσμητικές ταινίες και στα δύο ψηφιδωτά. Αυτό το πετυχαίνει με την τεχνική της φωτοσκίασης, χρησιμοποιώντας ποικίλα χρώματα ψηφιδών.

Το μοτίβο

Ο τύπος των γρυνών της Σάμου θυμίζει την αρχιτεκτονική διακόσμηση του ναού των Διδύμων που χρονολογείται στο πρώτο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. (Μουσείο του Λούβρου).

Η ακρίβεια στην απόδοση σ' αυτό το δάπεδο επιτρέπει την αναγνώριση της προέλευσης του μοτίβου. Πρόκειται για την απεικόνιση σε ψηφιδωτό, διακόσμησης τοίχου από κόνιαμα, διότι το μοτίβο μοιάζει με εξεργό ανάγλυφο σε επίπεδο βάθος. Οι σπείρες έχουν σχεδιαστεί με τη μορφή τόρου, του οποίου ο όγκος αποδίδεται με τη φωτοσκίαση και το χρώμα. Αυτή η τεχνική φαίνεται ιδιαίτερα σε καθένα από τα αμφικόικτα τρίγωνα στο κάτω μέρος του μοτίβου, και την εναερίθρισκεμο κάτω από την "ουρά" των γρυνών, στο μέσον κάθε πλευράς (εικ. 10).

Επιπλέον, το λευκόχρυστο χρώμα του μοτίβου θυμίζει τις επιχρώσεις πήλινες απλίες που γνωρίζουμε από τον Τάραντα. Χρονολογούνται από το 350-325 π.Χ. και μίμουνται τη μεταλλουργία. Στόλιζαν εύλινες σαρκοφάγους και συχνά παρίσταναν γρύπες. Αλλά, για τη διακόσμηση τοίχων επίσης, έχει βρεθεί στη Δίλο ολόκληρη σειρά από χρωματισμένες απλίες, που έχουν γίνει με μίτρες. Γνωρίζουμε ακόμα συνεχή γραμμικά μοτίβα, που έχουν κατασκευαστεί με κόνιαμα χρωματισμένο και έχουν προσαρμοστεί σε τοίχο. Στην Πέργαμο εξάλλου, στο χώρο Α του ανακτόρου IV, οι τοίχοι ήταν διακοσμημένοι με ζωφόρο ζωγραφισμένη με αντωπούς γρύπες σε κόκκινο βάθος.

Χρονολόγηση του ψηφιδωτού

Τα έως σήμερα στρωματογραφικά δεδομένα είναι πολύ ελλιπή, έτσι ώστε μπορεί να υποστηριχθεί μια χρονολόγηση κατά το δυνατόν ακριβή. Έχει αναφερθεί, όμως, η ύπαρξη ενός νομισματός της Κω, το οποίο κυκλοφορούσε

μέχρι το 190 π.Χ. Αλλά, καθώς όλη αυτή η περιοχή αναμορφώθηκε σε πολλές φάσεις, το στοιχείο αυτό δεν παρέχει καμία βέβαιη χρονολογία. Έτσι, λοιπόν, υποστηρίχθηκε μια χρονολόγηση στυλιστική, που στηρίζεται στη σύγκριση με το σύνολο των γνωστών ψηφιδωτών του *corpus*⁴. Οι παραλληλισμοί που έχουν αναφερθεί για τα διάφορα μοτίβα και η τεχνική των ψηφιδωτών με τους γρυνολέοντες και τη βλαστόσπειρα οδήγησαν στην παραγωγή του άνθισου στην Πέργαμο κατά τη διάρκεια του 2ου αι. π.Χ., ακριβέστερα αυτή των ανακτόρων IV και V, που κατά πάσα πιθανότητα χρονολογούνται στο 2ο τέταρτο του 2ου αιώνα.

Καθώς όμως η Σάμος ευεργετήθηκε από την ευμερία της Πέργαμο κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ερμούδου Β' και του Αττάλου Β', ίσως ήρθαν ψηφιδογράφοι από την Πέργαμο να εργαστούν στη Σάμο. Η χρονολογία επομένως του ψηφιδωτού της Σάμου θα πρέπει να ήταν περίπου σύγχρονη ή λίγο μεταγενέστερη των περγαμηνών, πράγμα που οδήγησε στο να προταθεί μια χρονολόγηση γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Σημειώσεις

Θεμελιές ευχαριστίες οφείλονται:

- Στον Δ. Δημήτρη Χρυσόπουλο, επίκουρο καθηγητή του τμήματος Σ.Α.Ε.Τ. της σχολής Σ.Γ.Τ.Κ.Σ. των Τ.Ε.Ι. Αθηνών,
- Στην κα Βασιλική Γιαννιούλη, αρχαιολόγο της Κ.Α.' Ε.Π.Κ.Α. Αρχαιοεπισκευών Κωκιάδων, η οποία αποκάλυψε και μελέτησε το ψηφιδωτό "γρυνολέοντες".

1. Τα μαυλίδια ελαιοστάμια που έχουν πάχος 0,1-0,2 cm και ύψος 2,0 cm παίρνουν πολύ εύκολα το επιθυμητό σχήμα, αφού ο μολύβδος είναι εύπλαστο μέταλλο.
2. *tessella*: λατινική ονομασία που σημαίνει "μακρύ κύβος", υποκοριστικό του *tessera*. Στο Αγγλικό χρησιμοποιείται ο όρος "tessellated mosaics", για να αντιδιατεθεί τα έργα που κατασκευάζονται από μικρές ψηφίδες, από εκείνα που γίνονται από βότσαλα, δηλαδή τα "βότσαλωτά" ψηφιδωτά (*pebble mosaics*).
3. *opus verticillatum*: ο όρος αυτός δεν σχετίζεται με την κίνηση που είχαν πολλές φορές οι ψηφίδες στο φόντο ή στο σχέδιο (παράσταση), που θυμίζει σκυλιά (verticill: σκυλιά). Κατά μία δεύτερη άποψη η επιμολογία του όρου αυτού πρέπει να αναζητηθεί στην πολυχρωμία των συνθέσεων (*versicoloris*: ποικίλοχρωμο).
4. *corpus*: κατάλογος που περιλαμβάνει το σύνολο των γνωστών ψηφιδωτών.

Historical and Technical Research on a Hellenistic Mosaic Floor on Samos Island

Katerina Athanitou - Nikolettza Zacharopoulou

In 1983 important remains of a large Hellenistic building complex were discovered on the slope of Speliari hill, rising above Pythagoreion, on the island of Samos. The systematic excavation that followed brought to light two areas with mosaic floors of exceptional art. The first floor, measuring 9.50x7.00m (drawing 1), is decorated with spirals, each terminating to a griffin figure, while the second, measuring 5.62x 5.18m (drawing 2), is embellished with a running spiral motif. Both mosaics have been executed in the same technique.

The motif; the iconographic type of the Samos griffins is similar to the architectural decoration of the temple at Didyma, dated from the first quarter of the second century BC, now in the Louvre.

The date of the mosaics: the stratigraphic date are, so far, very inadequate, therefore only a relative date can be proposed. Thus, the iconographic motifs and the technical execution employed lead to works produced in Pergamon during the second century BC, and especially to the mosaics of the palaces IV and V, which in all probability date from the second quarter of the second century BC.

13. Τάνια Δοκουμεμένη με επάλληλες σπείρες φυλλοειδών και γεωμετρικών κοσμημάτων από το ψηφιδωτό της βλαστόσπειρας.

Βιβλιογραφία

- Ορλάνδος, Α. Κ. (1958). *Τα υικά δομής των αρχαίων Ελλήνων και οι τρόποι εφαρμογής αυτών*, Τεύχος 2 το μετάλλο, το ελεφαντοστόν, τα κόνιαμα και οι λίθοι.
- BCH 112 (1988), Giannouli, V., A., Guimier-Sorbets, "Deux mosaïques hellénistiques à Samos", σσ. 545-568, σσ. I-IV.
- Brunau, Ph. (1980), Ch. Delplace, *Le griffon de l'archaïsme à l'époque impériale. Étude iconographique et essai d'interprétation symbolique*.
- Χρυσόπουλος, Δημήτριος (1982), "Το ψηφιδωτό II", Αρχαιολογία, τεύχος 4.
- Χρυσόπουλος, Δημήτριος (1983), "Το ψηφιδωτό III", Αρχαιολογία, τεύχος 6.
- Χρυσόπουλος, Δημήτριος (1996), *Το ψηφιδωτό*. Σημειώσεις για το μόνιμο Συντήρησης ψηφιδωτού I και II, για το τμήμα Σ.Α.Ε.Τ. των Τ.Ε.Ι. Αθηνών.

14. Τάνια Δοκουμεμένη με 810 προοπτικό μοιαιόνο, με ορθόγων και τετράγωνο από το ψηφιδωτό των γρυνολέοντων.